

Микуланинець Леся Михайлівна
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри співу,
диригування і музично-теоретичних дисциплін
Мукачівського державного університету
l.mikulaninets@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ ПОСТМОДЕРНІЗМУ В ДИСКУРСІ СУЧАСНОЇ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

Мета роботи – на основі аналізу та узагальнення праць провідних представників і теоретиків постмодернізму встановити конститутивні якості художньої культури зазначеної епохи, виявити її концептуальні категорії, змодельовати власне бачення світоконцепції доби. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні аналітичного, культурологічного, історичного, аксіологічного та системного підходів для розкриття основних засад мистецтва другої половини ХХ – початку ХХІ століття. **Наукова новизна.** Розвинена система аргументів щодо твердження, що провідними категоріями світоконцепції висвітлюваної доби є плюралізм, інтертекстуальність та гра; здійснено ретроспективу трансформації даних дефініцій з метою конкретизації їх сутності в сучасних соціокультурних умовах; запропоновано уточнення змісту досліджуваної епохи. **Висновки.** Постмодернізм складний і суперечливий етап розвитку художньої культури. Його мистецтво постійно демонструє свою готовність до діалогу, визнання цінності будь-якої точки зору і світоглядних орієнтирів, апелювання до текстів різних історичних періодів, а водночас грайливе та глузливе відношення до життя та високих суспільних ідеалів. Представлена епоха прагне поєднати у собі риси всіх часів, однак залишається фрагментарною та дискретною, проголошує безглуздість життя, "перевідкриває" суб'єктивний світ людини, возвеличує культ незалежної особистості, яка йде проти загальноприйнятих правил. Проте вона орієнтується на масового "споживача", відтворює хаос і намагається раціонально осмислити високі естетичні та етичні ідеали.

Ключові слова: плюралізм, інтертекстуальність, гра, постмодернізм, художня культура.

Микуланинець Леся Михайлівна, кандидат искусствоведения, старший преподаватель кафедры пения, дирижирования и музыкально-теоретических дисциплин Мукачевского государственного университета

Концептуальные категории постмодернизма в дискурсе современной художественной культуры

Цель работы – на основе анализа и обобщения работ ведущих представителей и теоретиков постмодернизма установить конститутивные качества художественной культуры указанной эпохи, выявить ее концептуальные категории, смоделировать собственное видение концепции мира изучаемого исторического периода.

Методология исследования включает применение аналитического, культурологического, исторического, аксиологического и системного подходов для раскрытия основных принципов искусства второй половины ХХ – начала ХХІ века. **Научная новизна.** Развита система аргументов относительно утверждения, что ведущими категориями философской концепции освещаемого времени является плюрализм, интертекстуальность и игра; осуществлена ретроспектива трансформации данных дефиниций с целью конкретизации их сущности в современных социокультурных условиях; предложено уточнение содержания изучаемой эпохи. **Выводы.** Постмодернизм – сложный и противоречивый этап развития художественной культуры. Его искусство постоянно демонстрирует свою готовность к диалогу, признание ценности любой точки зрения и мировоззренческих ориентиров, апеллирование к текстам различных исторических периодов, а вместе с тем игривое и насмешливое отношение к жизни, высоким идеалам общества. Представленная эпоха стремится объединить в себе черты всех времен, однако остается фрагментарной и дискретной, провозглашает бессмысленность жизни, заново "открывает" субъективный мир человека, возвеличивает культ независимой личности, которая идет против общепринятых правил. Однако она ориентируется на массового "потребителя", воспроизводит хаос и пытается рационально осмыслить высокие эстетические и этические идеалы.

Ключевые слова: плюрализм, интертекстуальность, игра, постмодернизм, художественная культура.

Mykulanynets Lesya, Senior Lecturer of the department of singing, conducting and music-theoretical disciplines of Mukachevo State University, Candidate of Arts

The conceptual categories of postmodernism in the discourse of modern artistic culture

The purpose of the article is on the basis of analysis and generalization of the main representatives and theorists of postmodernism to establish the constitutional qualities of artistic culture of this epoch, to identify its conceptual categories, and to simulate the own vision of the world conception of the period. The **methodology** of the research consists in application of analytical, cultural, historical, axiological and systematic approaches for revealing the basic principles of art of the second half of the 20th – the beginning of the 21st century. **Scientific novelty.** The article develops a system of arguments in relation to the assertion that the leading categories of world conception of the covered period are pluralism, intertextuality, and game. There was made a retrospective of the transformation of these definitions with the purpose to specify their essence in contemporary social and cultural conditions. There was proposed a clarification of the content of the studied epoch. **Conclusions.** Postmodernism is a complex and controversial stage in the development of artistic culture. Its art constantly demonstrates its own willingness for a dialogue, the recognition of the value of any point of view and ideological orienting points, address to the texts of various historical periods and at the same time playful and cursory attitude to life and high ideals of society. The represented epoch seeks to combine the features of all times however remains fragmentary and discrete. It proclaims the absurdity of life, reopens the subjective world of human; it exalts the cult of an independent person, which opposes the generally accepted rules but is oriented to the mass consumer. It recreates chaos and tries to rationally comprehend the high aesthetic and ethical ideals.

Keywords: pluralism, intertextuality, game, postmodernism, artistic culture.

Актуальність теми дослідження. У другій половині ХХ століття в європейський мистецький простір увірвався новий революційний напрям – постмодернізм, який кардинально змінив суспільну орієнтацію, що, в свою чергу, вплинуло на трансформацію свідомості та внутрішнього світу особистості.

Художня культура зазначеного періоду – складний і суперечливий феномен, у якому поєднані як елементи класичного мистецтва, так і новаторські, епатажні компоненти, які не вкладаються у традиційну ціннісну естетичну систему. Як і будь-який інший тип цивілізації, вона намагається виробити свої категорії, які сприяли б виявленню її сутності, висвітленню філософського підґрунтя існування, комплексному усвідомленню процесів, що відбуваються у світі в другій половині ХХ – початку ХХІ століття. Дослідженню змісту епохи, її основних засад присвячена велика кількість філософських, соціологічних, мистецтвознавчих, культурологічних та інших робіт. Це праці таких вчених, як: Ж. Бодрійяр, В. Бичков, Х. Кюнг, І. Гльїн, Н. Маньковська, А. Хайсен, М. Шульц та ін. В українській гуманітаристиці осмислення зазначеної доби знайшло своє втілення у працях Ю. Андруховича, Т. Гуменюк, Л. Лавринович, Н. Нітєвської, М. Павлишина, І. Старовойт, Т. Уварової та ін. Визначенню та характеристиці концептуальних категорій естетики постмодернізму присвячені творчі розвідки Ю. Наседкіна, О. Ратникової, А. Тарасової та ін.

Однак складність даного періоду, його швидкоплинність та постійна зміна, відсутність історичної дистанції між тим, хто вивчає вказану епоху й її соціально-культурні процеси, активне втиснення особистості науковця у вир постмодерністського життя спричиняють необхідність уточнення та розширення сутнісних параметрів концептуальних понять доби з позиції новітніх підходів гуманітарного знання. Зважаючи на неможливість у рамках однієї статті розкрити все коло проблем, пов'язаних із осягненням естетики другої половини ХХ – початку ХХІ століття, сконцентруємо нашу дослідницьку увагу на виявленні змісту ключових категорій епохи – плюралізму, інтертекстуальності та гри.

Мета дослідження. На основі аналізу та узагальнення праць провідних представників і теоретиків постмодернізму встановити конститутивні якості художньої культури зазначеної епохи, висвітлити її основні категорії, змодельовати власне бачення світоконцепції доби.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомим фактом є те, що мистецтво досліджуваного періоду досягає свого розвитку і певного утвердження в науковій та критичній літературі в останній третині ХХ століття. Саме в цей час, в основному в західній Європі, вперше з'являються праці, які дають розуміння терміна "постмодернізм" (В. Велин, Ч. Дженкс, Ж-Ф. Ліотар, І. Хасан).

Проте навіть у сучасних умовах, коли історія та теорія культури набули значних результатів, ми змушені констатувати, що тлумачення смислових і семіотичних позицій епохи є досить складним явищем. Невідрефлексованість та невизначеність підмінюються різними емпіричними фактами, які гостро ставлять питання відносно філософських категорій постмодернізму. Для відповіді на поставлені запити слід виявити його сутнісну характеристику.

Незважаючи на той факт, що названа доба вже досить щільно увійшла в обіг, у світовій і національній науковій думці відсутнє одностайне розуміння її змісту. Існують, як мінімум, два основні підходи до експлікації постмодернізму. Представники першого (Г. Гоффман, У. Еко, Р. Кунов) – визначають його як особливий тип світосприйняття, в якому домінуючими є свобода (яка може межувати з анархією), гра, порушення традицій, плюралізм, еkleктизм тощо. Прихильники іншого напрямку (В. Велин, Х. Кюнг, Л. Фідлер) пояснюють цей термін як специфічний різновид культури, який виникає у постіндустріальному суспільстві. Основною ціллю такого мистецтва є подолання розриву між масовою і елітарною творчістю.

Звичайно, єдиного усвідомлення епохи не може бути, оскільки це б суперечило самій її суті. Однак ми вважаємо, що постмодернізм – це синкретичне поняття, яке поєднує загальні тенденції історичної еволюції мистецтва кінця ХХ – початку ХХІ століття, характеристики буття кризового періоду, особливий спосіб організації художньої реальності, своєрідне онтологічне відчуття сучасної людини.

Кардинально нова світоглядна картина світу формується внаслідок визнання і прийняття різних точок зору, які диктують змістовий культурний поліфонізм досліджуваного часу. Відповідно до цієї позиції розвивається ключова категорія постмодернізму – плюралізм. Вперше зазначений термін був введений до наукового вжитку Х. Вольфом (1712 р.) і означав протиставлення теорії монізму. Він розумівся як "принцип організації правового суспільства, який утверджував необхідність різноманіття його суб'єктів економічного, політичного і культурного життя" [9, 251–252].

Особливого поширення ідеї плюралізму зазнають, починаючи з другої половини ХІХ століття. Нинішній етап поступу гуманітарної науки пропонує величезне різноманіття праць, присвячених даній проблематиці. Дослідниця О. Ратникова виділяє п'ять основних спрямувань: онтологічне, епістемологічне, методологічне, соціально-культурне (сюди включені і культурно-філософські роботи), загально-світоглядне [10, 7].

У контексті даної статті, ми опираємось на погляди представників соціо-культурного та загально-світоглядного напрямку (С. Аверінцева, А. Єрмоленка, Ф. Лазарева, В. Лекторського, А. Момджяна, Д. Рісмена, Д. Трумена та ін.), провідна думка яких полягає у тому, що плюралізм характеризується контекстуальністю, фрагментацією, децентрацією, мінливістю, невизначеністю меж, іронією та ін.

У сучасній інтерпретації означене поняття есплікється як співіснування різних, часом полярних, але рівноцінних елементів єдиного цілого, визнання множинності точок зору, багатолікості світу. Постмодерністська дійсність постає синтезом розмаїтих цивілізацій, епох, напрямів, стилів тощо. Це дає усвідомлення відсутності істини, відмову від канонів і авторитетів, іронічне ставлення до життя, багатоваріантність мистецьких рішень. Різноманіття, з одного боку, сприяє можливості з'єднувати художні здобутки представленого часу з попередніми історичними періодами, користуючись такими прийомами як монтаж, колаж, метафора, цитування тощо. З іншого – відстоює право на самостійний,

індивідуальний шлях розвитку, на який не впливають жодні закони та традиції. Ідея плюралізму знайшла своє відображення у таких бінарних філософських засадах як: свобода й емансипація особистості, мистецький діалог і самодостатність та значущість окремої культури, ідентичність і самобутність, персону і соціум тощо. Ці процеси виводять на перший план еkleктизм та колаж – одну із найсуттєвіших ознак епохи. Вони проявляються у змішанні стилів, тем та сюжетів у рамках єдиного твору, порушенні логіки викладу мистецького зразку, вилученні з природного оточення чи контексту певної думки чи форми, кардинально змінюючи їх семантичне значення.

Отже, взірці постмодернізму демонструють свою причетність до традицій, і разом з тим повністю заперечують її існування в ортодоксальному вигляді, іноді відверто знущаються над ідеалами, втіленими у прикладах тих історичних періодів, до яких вони апелюють. Зазвичай таке поєднання непоєднуваного має на меті привести "споживача" культури в стан шоку, вивести його з емоційної рівноваги, тим самим утвердити інакшість та прогресивність креативного методу митця даної епохи. Найчастіше епатування постмодерністськими творцями відбувається за рахунок насміханням над еталонами, які є уособленням основних ідей Нового часу. Тому розрив із ними тлумачиться як творча свобода від будь-яких догм і диктату розуму.

Наявність в художньому тексті цитат, алюзій, різного роду ремінісценцій, які органічно входять до плюралістичної концептуальної моделі висвітлюваного нами часу, приводить до проблеми інтертекстуальності. Заявлена дефініція була введена до наукового вжитку Юлією Крістевою в 1966 році. Мислителька так визначає її: "пермутація текстів, яка означає, що у просторі того чи іншого тексту взаємно перетинаються та нейтралізують один одного декілька висловів, взятих із інших текстів" [7, 170]. Класичного формулювання терміну дав Р. Барт, який так описав його: "Кожен текст є інтертекстом. Інші тексти присутні у ньому на різних рівнях у більш чи менш знайомих формах. Кожен текст постає новою тканиною, зітканою зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом, тощо – всі вони ввібрані текстом і перемішані у ньому, оскільки завжди до тексту і навколо нього існує мова" [1, 415].

Інтертекстуальність встановлює зв'язок між епохами та традиціями цілих поколінь. Вона є переосмисленням досвіду попередніх історичних періодів і ретрансляцією в сучасних соціокультурних умовах. Зважаючи на це, зазначене поняття можна визначити як особливий спосіб "народження" інакшого "художнього-смыслового тексту" в другій половині ХХ – початку ХХІ століття, що базується на змішанні яких-небудь ідей, синтез яких продукує новий самобутній креативний зразок. Основною його рисою є внутрішня неоднорідність, відкритість, множинність смислів.

Дуже часто культура постмодернізму сприймається як суцільний інтертекст, що містить відгомін інших творів, які є попередниками і сучасні йому. Певним інтертекстом мислителі епохи вважають і саму особистість, особливо творчу, у свідомості якої дивним чином відображений трансформований культурний та історичний досвід всього людства. Тому й індивіда часто вивчають через документи, які створені ним. В українській гуманітарній науці цим займаються представники біографічного підходу (І. Голубович, Т.Ємельянова С. Іконнікова, Л. Микуланинець, О.Попович Т. Росул та ін.)

В постмодернізмі інтертекстуальність на феноменологічній основі поєднує гру. Р. Барт зазначає, що дане явище передбачає "бавлення" дискурсів – історичних, стильових, ідеологічних, безкінечних і переплетених між собою. Вона (інтертекстуальність) є основним методом втілення ідей автора, зберігаючи при цьому відкритість для подальших трактовок того зразку, який створюється у її процесі. Весь світ гіпертексту стає об'єктом і простором для гри.

Грайливе відношення до дійсності – характерна риса художньої культури другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Однак це не є новим завоюванням досліджуваного нами періоду. Гра завжди була однією із форм естетичної дійсності, оскільки вона не несе якої-небудь зовнішньої заборони, а, на відміну від діяльності, містить зміст сама у собі. У різні часи даний феномен розумівся своєрідно: в Античності – засіб виховання, Середньовіччі – символ гріховності, починаючи з епохи Відродження – як мистецький прийом, який створює світ ілюзій і емоційно впливає на людину. З ХVІІІ століття у науковій думці поступово починає формуватись теорія гри, у витоків якої стояли Е. Кант, Ф. Шіллер, Ф. Фребель та ін., а у ХХ – відомий нідерландський мислитель Й. Хейзінга обґрунтував ігрову концепцію культури. Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет висловив думку, що "бавлення" протистоїть буденності і примітивності людського буття. У. Еко зазначав, що дане явище – основа будь-якого мистецького процесу, зокрема грайливий початок властивий самій природі постмодерної дійсності [3, 213].

У філософії другої половини ХХ століття гра тісно пов'язана з реконструкцією – унікальним критерієм аналізу художнього тексту, який був запропонований французьким філософом Жаком Деррідою. Його сутність полягає у виявленні в документі епохи прихованих, непомітних не лише читачу, а й автору суперечностей задля неоднозначного розуміння його змісту. Даний підхід стає тією формою бавлення, яка покликана позбавити людину конкретних еталонів пізнання, утвердити культурний поліфонізм, визнати значущо-смыслові інстанції, серед яких індивід може самостійно обирати правдиву. Гра постає як життєва стратегія, що сприяє усвідомленню персоною своєї ідентичності та самовизначенню. Вона є універсальною цінністю і константою, яка спроможна створити парадоксальну цілісність світообразу. Таке відношення до дійсності і людини є оригінальною спробою культури досягнути істинність і самобутність. У зазначений період знімаються будь-які правила гри, більше того, особистість може навіть не підозрювати, що вона бере у ній участь.

Використання інтертекстуальності в постмодернізмі знищує ізоляцію й завершеність. В даній епосі реальність тлумачиться як певний синтез різних забав на рівні комбінацій гіпертекстів. Для цього

часу характерним є використання багатоманітних видів мистецької гри: з текстом, контекстом, гіпертекстом, стильовими та жанровими моделями, презентацією художнього твору, постатями автора та "споживача" його діяльності.

У XXI столітті культура розвивається як гра, яка формує абстрактне мислення і фантазію людини, надає свободу. Узначений принцип допомагає "вийти" персоні із світу хаосу, агресії, руйнації. Це своєрідна захисна тактика особистості, яка протистоїть дисгармонії сучасного світу.

Висновки. Отже, проведений аналіз наукових праць, присвячених питанням постмодернізму, дозволив констатувати, що це надзвичайно складний і суперечливий етап трансформації мистецтва. Він став свідченням кризових явищ у соціумі другої половини ХХ – початку ХХІ століття, які виявились у особливому світосприйнятті. Для епохи характерними є відчуття розчарованості, розгубленості, абсурдності буття. З одного боку, постмодернізм є кардинально новим напрямом, оскільки сповідує ідеї та форми висловлювання, які ще ніколи не поставали перед людством та особистістю. З іншого – він майже нічого не продукує власного, використовує у якості основи творчі здобутки попередніх століть. Його мистецтво постійно демонструє свою готовність до діалогу – культур, стилів, визнання цінності будь-якої точки зору і світоглядних орієнтирів, апелювання до текстів різних історичних періодів, і разом з тим, грайливе та глузливе відношення до життя та високих ідеалів суспільства. Наслідком цих процесів є висування у якості концептуальних естетичних категорій плюралізму, інтертекстуальності та гри.

Постмодернізм дуже неоднозначний. Він намагається поєднати у собі риси всіх історичних епох, і разом з тим, залишається фрагментарним та дискретним; проголошує безглуздість життя і прагне "перевідкрити" суб'єктивний світ людини, знайти втрачене персоною "Я"; возвеличує культ незалежної особистості, яка іде проти загальноприйнятих правил і орієнтується на масового "споживача", який вимагає примітивних мистецьких творів; відтворює хаос і намагається раціонально осмислити високі естетичні та етичні ідеали. Постмодернізм постає як певний тип менталітету персони другої половини ХХ – початку ХХІ століття, своєрідний спосіб відтворення світовідчуття кінцевості історії, яке через проголошення кризового стану культури прагне вивести людство на нові шляхи розвитку.

Представлена стаття не вичерпує всі аспекти заявленої проблематики. Перспективними нам вважаються дослідження концептуальних категорій епохи з позиції релігієзнавства, історичної та соціологічної наук, а також вивчення постмодернізму в аспекті осмислення таких понять, як "іронія", "колаж", "образ", "синтез", "смерть автора" та ін.

Література

1. Барт Р. От произведения к тексту / Р. Барт // Р. Барт. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – С. 413–422.
2. Білозуб А.І. Інтертекстуальність у художньому постмодерністському дискурсі / А.І. Білозуб // Лінгвістичні студії: збірник наукових праць. – 2011. – Випуск 23. – С. 121–124.
3. Еко У. Ім'я рози: Роман / У. Еко // Переклад з італ., передмова і глосарій М.І.Прокопович; Худож.-оформлювачі Б.П.Бублик, В.А.Мурликін. — Харків: Фоліо, 2007. — 575с. (Б-ка світ. літ.).
4. Загороднева Ю.А. Постмодернистская игра: кто задает правила? / Ю.А. Загороднева // Вестник Челябинского государственного университета: Философия. Социология. Культурология. – 2011. – Вып.21. – С. 115–118.
5. Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И.П. Ильин. – М.: Интрада. – 1998. – 256 с.
6. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли : в 5 т. / ред.-сост. Л.Я. Рейнгард. – М.: Искусство, 1967. – Т.3. – 1967. – 1006 с.
7. Кристева Ю. Слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Избранные труды: Разрушение поэтики. – М.: РОССПЭН, 2004. – 565 с.
8. Левин Г.Д. Новая философская энциклопедия / Г.Д. Левин. – Москва, 2001. – Т.3. – С. 251–252.
9. Литвин Т.С. Культурний плюралізм: на маргінесі модерну і постмодерну / Т.С. Литвин // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2012. – Вип.1. – С. 99–103.
10. Ратникова О.В. Еволюція ідей плюралізму в американській прагматистській філософії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 09.00.05. "Історія філософії" / О.В. Ратникова. – К., 2016. – 22 с.

References

1. Bart, R. (1989). From work to text. Moscow: Progress [in Russian].
2. Belozub, A.I. (2011). Intertextuality in the art postmodern discourse. Linguistic studios: a collection of scientific works, 23, 121 – 124 [in Ukrainian].
3. Eco, W. (2007). Name of the rose: Novel. (M.I. Prokopovych, Trans). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
4. Zagorodneva, Y.A. (2011). Postmodern game: who sets the rules? Bulletin of the Chelyabinsk State University: Philosophy. Sociology. Culturology, 21, 115 – 118 [in Russian].
5. Ilyin, I.P. (1998). Postmodernism from the beginning to the end of the century: the evolution of the scientific myth. Moscow: Intrada [in Russian].
6. Rheingard, L.Y.(Eds.) (1967). History of aesthetics. Monuments of world aesthetic thought (Vols.3). Moscow: Art [in Russian].
7. Kristeva, Y. (2004). Word, Dialogue and Novel. Moscow: ROSSPEN [in Russian].
8. Levin, G.D. (2001). New philosophical encyclopedia (Vols.3). Moscow [in Russian].
9. Litvin, T.S. (2012). Cultural pluralism: on the margin of modernism and postmodernism. Anthropological dimensions of philosophical research, 1, 99 – 103 [in Ukrainian].
10. Ratnikova, O.V. (2016). Evolution of ideas of pluralism in the American pragmatic philosophy. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.10.2017 р.